

CEMÂLÎ'NİN RİSÂLETÜ'L-'ACİBE'SİNİN YENİ BULUNAN BİR NÜSHASI

Esra EGÜZ¹

ÖZET

Cemâlî, XV. yüzyıl şairlerindedir. *Dîvân*, *Miftâhu'l-ferec*, *Hümâ vü Hümâyûn*, *Risâle* ve *Risâletü'l-'acibe* adlı eserlerin yazarıdır. Bu eserlerden ilk üçü hakkında çeşitli ilmi çalışmalar yapılmıştır. *Risâle* isimli eser henüz ele geçmemiştir. Bu makalenin konusu, şairin *Risâletü'l-'acibe* isimli eseridir. *Risâletü'l-'acibe*, esas itibarıyla Fatih Sultan Mehmed övgüsünde bir kasidedir. Fakat şair, eserini çeşitli poetik oyunlarla zenginleştirmiştir. O, kasidenin ana metninde kullanılan harflerden bazılarını seçerek bir sonraki satıra yazar, bunları birleştirence karşımıza yeni bir beyit çıkar. Bu beyitler kimi zaman tamamen noktalı harflerden oluşur, kimi zaman noktasız. Kimi zaman beyitteki kelimelerin harflerini ikişer ikişer birleşen kelimelerden, kimi zaman ise üçer üçer birleşenlerden seçer. Bazı beyitlerinde alfabedeki tüm harfleri tekrarlamadan kullanır, bazı beyitlerini ise dili ya da dudağı hiç hareket ettirmeden okuyabileceğimiz harflerden kurar. Ayrıca birden çok şekilde ve birden çok vezinle okunabilecek şiirler kaleme alır. Biz bu makalede, İrlanda Dublin'de bulunan Chester Beatty Kütüphanesi'nde rastladığımız bir *Risâletü'l-'acibe* nüshasını araştırmacılara tanıtmayı amaçladık. Bu yeni nüsha, Chester Beatty Kütüphanesi'nin Türkçe Yazmalar Koleksiyonu'nda 405 numarada kayıtlıdır ve harekeli nesihle yazılmış 18 varaktan oluşmaktadır. Eser, kütüphane kataloğunda yanlış olarak *Poem by Amin in Praise of Muhammad II*, yani Amin'in II. Mehmed övgüsünde bir şiiri olarak kaydedilmiştir.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, XV. yy. Türk Edebiyatı, Fatih Sultan Mehmed, Cemâlî, *Risâletü'l-'acibe*

A NEWLY DISCOVERED COPY OF CEMALİ'S RİSALETU'L-ACİBE

ABSTRACT

Cemali is a poet who lived in the 15th century. He authored the works *Dîvân*, *Miftâhu'l-ferec*, *Humâ vu Humâyûn*, *Risâle* and *Risâletu'l-'acibe*. There are academic works about the first three books. However, *Risâle* has not been found yet. The subject of this paper is *Risâletu'l-'acibe*, which is a poem in praise of Sultan Mehmed II. The poet enriches this verse with various poetic games. He selects some of the letters from the main verse and writes them under the verse. When these letters are joined, it forms a new couplet. He sometimes writes couplets that consist only of letters with dots or without dots and other times prefers using words whose letters join each other two by two or three by three. He occasionally uses all the letters in the alphabet without repeating any of them more than once, and he uses letters in a couplet that can be read without moving the tongue or lips. Moreover, he writes couplets that can be read with multiple aruz meters. We found another copy of this manuscript in the Chester Beatty Library. The aim of this paper is to introduce this new copy to researchers. It is found in the Turkish manuscript collection with number 405. It has 18 folios written in naskh script and it is mistakenly registered as *Poem by Amin in Praise of Muhammad II* in the library catalogues.

Keywords: Classical Turkish literature, XVth century Turkish literature, Sultan Mehmed II, Cemâlî, *Risâletu'l-'acibe*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, esraeguz@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2482-1001.

GİRİŞ

Cemâlî, XV. yüzyılda yaşamış bir şairdir. Asıl adının Bâyezid olduğu düşünülmektedir (Timurtaş 1951: 192, Yıldırım 2009: 155, Gibb 1999: 199, Kut 1993: 316). *Risâletü'l-'acîbe* adlı eserde ise, şairin künyesi Cemâlî İbrahim b. Mustafa şeklinde geçmektedir (Cemâlî, t.y.A. Er-Risâletü'l-'acîbe fi's-sanâyi' ve'l-bedâyi', Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi No: L1.5.28. vr. 3a). Bununla birlikte, İbrahim ismine diğer kaynaklarda rastlanmadığını belirtmemiz gerekir.

Cemâlî, gerek tarihî kaynaklarda gerek Cumhuriyet dönemi kaynaklarında ya Şeyhoğlu Mustafa ile ya da Cemâlî mahlasını kullanan diğer şairlerle karıştırılmıştır. Tezkirelerdeki karışıklık, Sehî'den itibaren karşımıza çıkar (İpekten vd. 2017: 72); Gelibolulu Âli (İsen 1994: 114, 134), Nâilî (Yıldırım 2009: 155) ve Hammer-Purgstall (1836: 109) ile devam eder. Kaynaklardaki bu karışıklık, ilk defa *Türk Edebiyatı Numuneleri* (Hıfzı Tevfik vd. 1926: 273) adlı eserde ortaya konulur. Ardından Fuad Köprülü, Şeyhoğlu Mustafa ile Cemâlî'nin tezkirelerce karıştırıldığı bilgisini doğrular (Köprülü 1928: 13). Faruk Kadri Timurtaş (1951) da, yazdığı bir makale ile o zamana kadar Cemâlî hakkında yazılmış kaynakları toplayarak bir değerlendirmeye tâbi tutar. Bunun sonucunda, Şeyhoğlu ile Cemâlî'nin farklı kişiler olduğunu kesin bir şekilde ispat eder.

Cemâlî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Faruk Kadri Timurtaş (1951: 193), onun Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrin'*ine zeyl yazdığı dönemde 18-20 yaşlarında olduğunu varsayarak, 1410-1412 yılları arasında doğmuş olabileceğini söyler. Bu görüş, diğer araştırmacılar tarafından da kabul edilir (Horata 1990, Kut 1993).

Cemâlî'nin nereli olduğu konusunda da kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Sehî (İpekten vd. 2017: 148), Gelibolulu Âli (İsen 1994: 134), Mehmed Süreyya (Akbayar 1996: 392) ve Bursalı Mehmed Tahir (Yavuz & Özen 1972: 66-67) onun Karamanlı olduğunu söylerken, Riyâzî (Açıkgöz 2017: 105) ve Faizî (Kayabaşı 1997: 215) Bursalı olduğunu belirtir. Latifî ise, ya Bursalı ya da Karamanlıdır der (Canım 2000: 215).

Cemâlî, *Sicill-i Osmanî*'ye göre (Akbayar 1996: 392), fetihten sonra İstanbul'a gelir. İstanbul'un fethinden üç yıl sonra yazdığı *Miftâhü'l-ferec*'i Fatih Sultan Mehmed'e sunar. Onun *Dîvân*'ında ve *Risâletü'l-'acîbe*'sinde de İstanbul'un fethine düşürülmüş tarihler vardır.

Cemâlî'nin *Dîvân*'ının sonundaki "Der-Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ve Zarûret ü Mülâzemet" adlı mesneviden (Erimer 1974), onun padişahla beraber Arnavut seferine katıldığı ortaya çıkar. Ayrıca Bursa'daki bazı yapıların kitâbelerinde Cemâlî'nin yazdığı tarihler bulunmaktadır (Ahmed Tevhid 1328, Ergun 1935). Bu bilgilerden hareketle, şairin bir süre Bursa'da yaşadığı düşünülmektedir (Timurtaş 1951: 193, Horata 1991: 61).

Cemâlî'nin ölüm tarihi tam olarak belli değildir. Latifî'ye göre o, II. Bâyezid devrinin son dönemlerinde vefat etmiştir (Canım 2000: 215). Faizî (Kayabaşı 1997: 215) ve Riyâzî (Açıkgöz 2017: 105) de aynı bilgiyi tekrarlar. Bununla birlikte Derdiyok (1994: 11), Cemâlî'nin ne *Dîvân*'ında ne de diğer eserlerinde II. Bâyezid övgüsü bulunduğunu vurgular ve bunu da şairin II. Bâyezid devri (M. 1481-1512) başlarında ölmüş olabileceği şeklinde yorumlar. Toprak (2006) ise onun, 1478'de Fatih Sultan Mehmed ile birlikte çıktığı Arnavutluk Seferi'nde dahi

yaşlılıktan şikâyet ettiğini belirterek, 1510'lara kadar yaşamış olmasının mümkün gözükmediğini, Fatih devri (M. 1444-1446 ve 1451-1481) sonları ya da II. Bâyezid devri (M. 1481-1512) başlarında vefat etmiş olması ihtimalinin bulunduğunu söyler. Bizim üzerine çalıştığımız *Risâletü'l-'acîbe*'nin Chester Beatty Kütüphanesi'ndeki nüshasına baktığımızda ise, adı geçen eserin II. Bayezid'e sunulduğu görülmektedir (Cemâlî t.y.B. *Er-Risâletü'l-'acîbe fi's-sanâyi' ve'l-bedâyi'*, Chester Beatty Kütüphanesi, No: 405, vr. 1a). Bu da şairin, II. Bayezid döneminde hayatta olduğunun delilidir.

Cemâlî'nin bu makalede bahsedeceğimiz *Risâletü'l-'acîbe*'si dışında, farklı eserleri de bulunmaktadır. Onun eserlerinden ilki, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'ine yazdığı zeyldir (Timurtaş 1951).

Cemâlî'nin ayrıca bir *Dîvân*'ı vardır. Eserin tek nüshasını Kayahan Erimer ilim dünyasına tanıtır (1974). Bu nüsha üzerine Çetin Derdiyok bir yüksek lisans tezi yazar (Derdiyok 1988), daha sonra da yayımlar (Derdiyok 1994).

Cemâlî'nin *Dîvân*'ının sonunda bir de *Der-Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ve Zarûret ü Mülâzemet* adlı kısa bir mesnevi yer alır. İlk defa Erimer (1974) tarafından yayımlanan bu mesnevi, Fatih Sultan Mehmed'in Arnavut Seferi'ni konu alması bakımından tarihî bir değer taşır.

Hümâ ve Hümâyûn ise, Cemâlî'nin 1446'da II. Murad adına yazdığı bir mesnevidir. Eser, Hümâ ile Hümâyûn arasında geçen bir aşk hikâyesidir. Osman Horata bu eseri önce tez olarak çalışmış (1990), ardından yayımlamıştır (2016).

Miftâhü'l-ferec, şairin bir diğer eseridir. Bu eserde dinî ve ahlakî konularda hikâyelere yer verilir. Osman Yıldız (1993) tarafından doktora tezi olarak çalışılan eser, Çetin Derdiyok (1998) tarafından da yayımlanmıştır.

Risâle, şairin henüz elimize geçmeyen bir eseridir. Cemâlî, bu eserinden *Miftâhü'l-ferec*'de (Derdiyok 1998) bahsederek, bu risaledeki bazı sözlerin övgü gibi görüldüğünü, fakat aslında yergi olduğunu ifade eder.

Şairin bir sonraki başlıkta geniş olarak tanıtılacak *Risâletü'l-'acîbe* adlı eseri dışında, *Mecmaü'n-nezâir* ve *Câmiü'n-nezâir*'de de şiirleri bulunmaktadır. Timurtaş (1951), bu mecmualardan 17 gazel ve 1 ferd tespit ederek yayımlamıştır. Derdiyok (1994: 28-29) ise, şiir mecmualarında Cemâlî mahlasıyla yazan şairlere rastlandığını söyleyerek, bu mecmualardan bazılarının isimlerini ve buldukları kütüphaneleri zikreder.

Diğer kaynaklardan farklı olarak İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1932: 228), şairin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı bir eserinin de bulunduğunu haber verir. Fakat kaynaklarda böyle bir esere rastlanmamaktadır. Ayrıca Uzunçarşılı (1932: 228), *Hümâ vü Hümâyûn*'dan yanlışlıkla *Edhem ü Hümâ* olarak bahseder. Osman Toprak (2006) da Cemâlî'nin hayatı ve eserleri üzerine yazdığı makalede, Cemâlî ile Cemâlî Halife diye bilinen Cemaleddin İshak el-Karamanî'yi karıştırarak, diğer araştırmacıların Cemâlî'ye ait göstermediği bazı eserleri ona ait gibi göstermiştir. Bunlar *Risâle fi Etvâri's-sülûk*, *Şerh-i hadîs-i erbaîn*, *Nevâbiğ mine's-sarf*, *Şerh-i Kasîde-i Muhrika*, *Münâcât*, *Vasiyyet-i Resûl* ve *Dîvân-ı Belâgat*'tir.

Sonuç olarak, Cemâlî'nin asıl adı, *Hüsrev ü Şîrîn* nüshalarında ve *Tuhfe-i Nâilî*'de Bâyezid olarak geçer. *Risâletü'l-'acîbe*'de şairin künyesi, diğer kaynakların aksine, Cemâlî İbrahim b. Mustafa şeklindedir. Sehî'den itibaren bütün kaynaklar, onu Şeyhoğlu Mustafa ile karıştırmışlardır. Kaynaklardaki bu hata, ilk defa *Türk Edebiyatı Numuneleri*'nde düzeltilir. Cemâlî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Faruk Kadri Timurtaş, onun *Hüsrev ü Şîrîn*'e zeyl yazdığı dönemde 18-20 yaşlarında olduğunu varsayarak, 1410-1412 yılları arasında doğmuş olabileceğini düşünür. Cemâlî, Karaman'da doğmuş ve fetihten sonra İstanbul'da yaşamıştır. O, hayatının bir döneminde Bursa'da ve Arnavutluk'ta da bulunmuştur. Şairin ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. Bununla birlikte onun II. Bayezid'in tahtta olduğu dönemde vefat ettiği söylenebilir. Cemâlî'nin ilk eseri, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'ine yazdığı zeyldir. Şairin bunun dışında, Fatih Sultan Mehmed döneminde yazılmış bir *Dîvân*'ı, *Dîvân*'ının sonunda yer alan ve Fatih'in Arnavutluk seferini anlatan *Der-Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ve Zarûret ü Mülâzemet* adlı kısa bir mesnevisi, *Hümâ ve Hümâyûn* adlı bir aşk mesnevisi, *Miftâhü'l-ferec* adlı dinî ve ahlakî bir eseri ile şiirdeki hünerini gösterdiği *Risâle ve Er-Risâletü'l-'acîbe fi's-sanâyi' ve'l-bedâyi'* adlı eserleri bulunmaktadır.

Bu makalede, şairin *Er-Risâletü'l-'acîbe fi's-sanâyi' ve'l-bedâyi'* ya da kısa haliyle *Risâletü'l-'acîbe* adlı eseri ve bu eserin daha önce bilinmeyen bir nüshası hakkında bilgi verilecektir.

1. Risâletü'l-'acîbe (Er-Risâletü'l-'acîbe fi's-sanâyi' ve'l-bedâyi')

Eserin tam adı, *Er-Risâletü'l-'acîbe fi's-sanâyi' ve'l-bedâyi'*dir. Bu eser, esas itibariyle Fatih Sultan Mehmed medhinde kaleme alınmış bir kasidedir. Fakat şair, şiirdeki hünerini göstermek amacıyla, kasidesinin arasına pek çok sanatlı beyit eklemiştir. Cemâlî, bir başka eseri olan *Miftâhü'l-ferec*'de bu eserin varlığından bizi haberdar ederek şunları söyler:

Bir risâle eylemişdüm hem yine

Kim kemâline üküşdür beyyine

Bahrınun dürri sanâyi'den semîn

Beytinün sadrı 'avârizdan emîn

Her iki beytinden alınup hurûf

Hâslı bir beyt olurdu bî-vukûf

Kim olurdu anda bir san'at 'acîb

Vezni bir dürlü-y-idi hem iy lebîb

K'evvelinden âhirine bî-kusûr

Hem sanâyi' bildürürdi hem buhûr

Lafz-ı Türkîden çıkardı Fârisî

Şöyle kim beytinde beytün yarısı

Fârisîsinden 'Arab dilince hem

Beyte bir mısra' idi bî-bîş ü kem

Anca san'atlar ki anda var-ıdı

Kenz-i güftâr içre key muhtâr-ıdı

Gerçi anılır Resâ'il ismi-le

Lîk Türkî yog-ıdı bu resm-ile

Ger beyân olınsa evsâfı tamâm

Söz uzanur muhtasar olmaz kelâm

(Derdiyok 1998: 43-44)

Bu eserin varlığından ilim dünyasını haberdar eden kişi, Fuad Köprülü'dür. Köprülü, Cemâlî'nin edebî sanatlarla yazılmış *Er-Risâletü'l-'acîbe fî's-sanâyi' ve'l-bedâyi'* isimli bir eserinin olduğunu "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış" makalesinde haber verir (Köprülü 1933: 385). Bu eserin tek nüshasının Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunduğunu dipnotta belirttiği gibi, kataloğu hazırlayan Browne'un, eserin sahibi olan Cemâlî Fakih'in kimliğini tespit edemediğini bildirir (Köprülü 1933: 385). Gerçekten de Browne'un hazırladığı katalogta yazarın ismi Cemâlî el-Fakîh şeklinde geçer (Browne 1900: 87). Fakat "fakih" şeklinde yazılan bu kelime, aslında "fakîr"dir.

Faruk Kadri Timurtaş, Cemâlî ile ilgili olarak 1951'de yazdığı makalede, Fuad Köprülü'nün Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde böyle bir eser bulunduğuna yönelik sözlerini aktarır ve Cemâlî'nin de bu eserden bahsettiğini bildirir. Anlaşıldığı üzere, bu dönemde Timurtaş, eseri henüz görmemiştir. 1965 yılındaki İngiltere seyahatinde eseri yerinde görme fırsatı bulur ve 1980 yılında kaleme aldığı *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i* adlı çalışmasında, *Risâletü'l-'acîbe* hakkında şu bilgileri verir:

1965 Şubatında İngiltere'yi ziyaretim sırasında Cambridge Kütüphanesi'ndeki bu yazma eseri incelemek fırsatını elde ettim. İslam yazmaları arasında Ll. 3-28 numara ile kayıtlı bulunan bu eser, 18 yapraktan ibaret olup Risâle-i Acîbe adını taşımaktadır. Yazarın adı v. 2a'da "Telifü'l-Cemâlî el-fakîr" şeklinde geçmektedir. Önsözdeki "Er-risâletü'l-acîbe fî du'â-i Hazreti... Muhammed bin Murâd Hân" ilavesinden (v. 36) eserin ismi ve Fatih Sultân Mehmed'e ithaf edilmiş olduğu hususu anlaşılıyor. Şair, eseri hakkında şu kanaati izhâr ediyor:

Şehâ egerçi Cemâlî fakîr ü kemterdür

Velîk silk-i cevâhirdür itdügi kelîmât (v. 18a)

Eser bir beyit veya ibareden muayyen harfler alınıp, yeni beyit ve ibareler meydana getirmek suretiyle tertîb edildiği için, yazılış şekline son derece dikkat edilmesi gereken bir kitap mahiyetindedir. Bu hususta yazar şöyle demektedir: "Rahmet ol ehl-i insâf müselmân kâtibe ki, her kitâb-ı âfitâb-tâbî ve bu hitâb-ı müstetâb-bâbî, ki her beyti ma'mûr ve her sa'yi meşkûrdur, ki kasîde-i acîbe ve kasîde-i garîbedür ve sanâyi'-i bedî'iyye ile mübeyyen ve bedâyi'-i tabî'iyye ile müzeyyendür ve selâset-i elfâz ile mergûb ve nefâset-i ma'ânî ile mahbûbdur, kitâb eylemek istese; bu nusha-i şerîfeye nazar eyleye. İmlâdan ve ibârâtdan ve î'râbdan her ne görürse bi-'aynihi öylece yaza. Hiçbir mahalde tagyîr ve tebdîl kılmaya ki râst ve dürüst ola; tâ sonra görölüp hatâsını islâh eylemekde zahmet çekmeye ve kendüye nefrîn olinup cehâlete nisbet etmiyeler. Ve islâh olinmayacak olursa, tasnîf eyleyen zarîfün te'lîfînde tagyîr bulunup emekleri zâyî' olur. Ve eger bu zikr olınan mücîbce amel eylemek elinden gelmezse lutf eyleyüp yazmaga mukayyed olmaya. (v.2a)

(Timurtaş 1980: 169).

Ayrıca Timurtaş bu eser için,

Bu eserin Cemâlî'nin zikrettiği ve adını Risale olarak bildirdiği iki beyitten muayyen harfler alınıp yeni bir beyit yapılan, baştan sona kadar hem san'atları hem vezin bahislerini bildiren, Türkçe ibareden Farsça, Farsçasından Arapça sözler çıkan, acayip sanatlarla dolu kaside olması kuvvetle muhtemeldir.

der (1980: 169). Görüldüğü gibi, ilk defa Faruk Kadri Timurtaş, eserin şekli ve muhtevası hakkında bilgi vermiştir. Fakat burada küçük bir bilgi yanlışlığı bulunmaktadır. Eser, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde Ll. 3-28 değil, Ll.5.28 numarada *Er-Risâletü'l-'acîbe fî's-sanâyi' ve'l-bedâyi'* ismiyle kayıtlıdır.

Risâletü'l-'acîbe ya da tam ismiyle *Risâletü'l-'acîbe fî's-sanâyi' ve'l-bedâyi'*, Fatih Sultan Mehmed övgüsünde kaleme alınmış bir eserdir. Başında Türkçe ve Arapça mensur bir giriş kısmı bulunmaktadır. Ardından ana metin gelir. Bu kısım, 112 beyitten oluşan bir kaside şeklindedir. Burada aruzun müctes bahrinin "Mefâ'ilün Fe'ilâtün

Mefâ'ilün Fe'ilün" kalıbı kullanılmıştır. Bununla birlikte, kasidenin ana metni arasına farklı nazım şekli, kafiye ve vezinlerde yazılmış 43 sanatlı beyit serpiştirilmiştir. Eser, bu hâliyle toplamda 155 beyittir. Ara beyitlerde, Fatih Sultan Mehmed için kaleme alınmış bir muamma ve Rumeli Hisarı'nın yapımı ile İstanbul'un fethi için tarih veren beyitler de bulunmaktadır. Ayrıca eserde, az sayıda Arapça ve Farsça beyitlere de rastlanır.

Cemâlî, kasidenin asıl metninin arasında yer alan beyitlerde çeşitli oyunlara başvurmuştur. Bu beyitlerin bir kısmı tamamen noktasız harflerden oluşur, bir kısmında ise sadece noktalı harfler tercih edilmiştir. Bazı beyitlerde yer alan kelimeler, bir noktalı bir noktasız harften meydana gelir. Bazen seçilen kelimelerin harflerinin hiçbiri birbiriyle birleşmez, bazen ikişer ikişer, üçer üçer ya da dörder dörder birleşir. Kimi zaman beyitte alfabedeki bütün harfler, tekrar etmeksizin kullanılır, kimi zaman ise dili ya da dudak kıpırdatmadan okunabilecek beyitler yazılır.

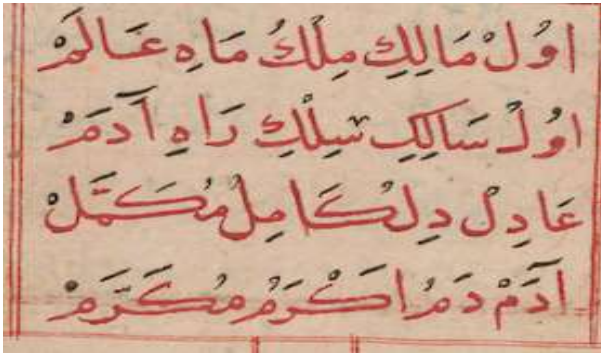
Örneğin aşağıdaki beyitlerde bütün harfler noktasızdır:

Ol mâlik-i milk ü mäh-ı 'âlem

Ol sâlik-i silk-i râh-ı Âdem

'Âdil-dil ü kâmil ü mükemmel

Âdem-dem ü ekrem ü mükerrerem (vr. 3b)

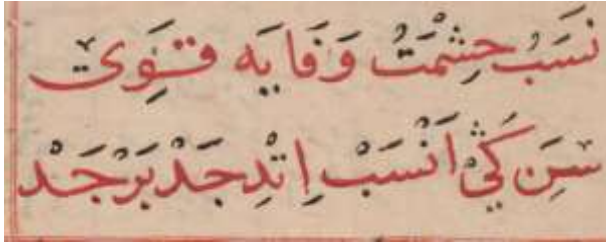

Bu beyit ise, bir noktalı, bir noktasız harften kurulmuştur:

Neseb ü hışmet ü vefāya kavī

Seni key enseb itdi ced-ber-ced (vr. 4a)

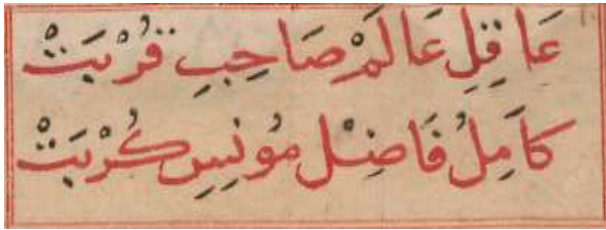

Aşağıdaki beyitte yer alan tüm harfler birbirine ikişer ikişer bitişir:

'Ākıl-ı 'ālem şāhib-i kurbet

Kāmil ü fāzıl mūnis-i kurbet (vr. 5a)

Bu beyit ise, dudak kıpırdatmadan okunabilen bir beyittir:

'Ayn-ı 'asākirde şehîr-i diyār

Tîğ-keş-i 'askeri leşker-şikār (vr. 6b)

Eserdeki beyitler, vezin kullanımı açısından da zengindir. İçlerinde birden fazla vezinle okunabilen şiirler bulunmaktadır. Cemâlî, ara beyitlerin yanlarına açıklamalar da eklemiştir. Bu açıklamalarda, ilgili beyitte hangi sanatların ve hangi vezinlerin bulunduğu dair bilgiler verir. Örneğin aşağıda daire içinde yer alan beyit, üç farklı vezinle okunabilir. Şair, hem aruz bahirleri ve kalıplarını hem de hangi kelimedenden okumaya başlamak gerektiğini okuyucuya bildirmiştir. Beytin okunuşu şu şekildedir:

Alur himmeti dilden ğamı rûha rāhatdur

Çeker hücceti ğamdan dili hem melāhatdur (vr. 15a)

Sonuç olarak, *Risâletü'l-'acîbe*'nin Fatih Sultan Mehmed'i övmek amacıyla kaside formatında kaleme alınmış bir eser olduğunu söylemeliyiz. Fakat şair, kasidedeki beyitlerin aralarına oyunlu beyitler eklemiş ve eklediği beyitlerin yanına da kullandığı sanatları ve aruz kalıplarını gösteren açıklamalar yazmıştır. Kaside, bu hâliyle şairin şiirdeki kabiliyetini gösteren eşsiz bir esere dönüşmüştür.

2. Risâletü'l-'acîbe'nin Nüshaları

Eserin uzun bir süre boyunca bilinen tek nüshası, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde L1.5.28 numarada *Er-Risâletü'l-'acîbe fi's-sanâyi' ve'l-bedâyi'* adıyla kayıtlı nüsha idi. 20.3x15.2 ölçülerindeki bu nüsha, harekeli nesihle yazılmış 18 varaktan meydana gelir. Satır sayısı değişkendir. Nüsha, şairin, kâtiplere eseri yazarken çok dikkat etmelerini ve hiçbir şeyi değiştirmemelerini öğütlediği Türkçe mensur bir bölümle başlar. Ardından iki sayfalık Arapça bir giriş kısım gelir ve sonrasında da asıl bölüme geçilir. Tam bir nüshadır. Faruk Kadri Timurtaş (1980) bu nüshayı görmüş ve incelemiştir.

Eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü 10534 numarada kayıtlı olan bir diğer nüshası ise, bu makalenin yayın aşamasında olduğu bir dönemde Özkan Cığa tarafından makale olarak yayımlanmıştır (Cığa 2020). 21x15,9 cm ölçüsünde olan bu nüsha, nesih ile kısmî harekeli olarak yazılmış 17 varaktan müteşekkildir ve sondan eksiktir.

Biz eserin diğer nüshalarını görmenin yanı sıra, şu ana kadar hiçbir kaynakta bahsedilmeyen yeni bir nüshasına da 2018 yılında İrlanda'da görev yaptığımız sırada rastladık. Dublin'de bulunan Chester Beatty Kütüphanesi'nin Türkçe Yazmalar Koleksiyonu'nda 405 numarada kayıtlı olan bu nüsha, harekeli nesihle yazılmış 18 varaktan oluşmaktadır. 21.8x17 ölçüsündeki nüshanın, satır sayısı değişkendir. Eserin cildi, sarımsı kahverengi renkte, deri, mıkplepli, bitkisel süslemeli, şebekeli köşe ve merkez süslemeli, altın varaklı ve köşebentlidir. Eser, kütüphane katalogunda yanlış olarak *Poem by Amin in Praise of Muhammad II*, yani Amin'in II. Mehmed övgüsünde bir şiiri olarak kaydedilmiştir (Minorsky 1958: 8). Yazar adının "Amin" olarak verilmesi, eserin sonundaki dua kısmının son kelimesi olan "amin" kelimesinin kırmızı mürekkeple ve ayrı olarak yazılmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Katalogda verilen bir diğer bilgi (Minorsky 1958: 8), eserdeki vakıf mührünün, babasının adı Mustafa olan bir sultan ya da şehzadeye ait olduğudur. Halbuki nüshanın 17b varağında yer alan mühür, Günay Kut ve Nimet Bayraktar tarafından hazırlanan “Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri” adlı eserde, II. Bâyezid’e ait bir mühür olarak gösterilmektedir (Kut & Bayraktar 1984: 20). *Risâletü'l-'acîbe*'nin Chester Beatty nüshasının sonundaki mühür şu şekildedir:

Görüldüğü gibi, mühürde “Bâyezid bin Mehmed Hân muzaffer dâ'imâ” ifadesi yazılıdır. Katalogu hazırlayan Minorsky, “muzaffer” kelimesini “Mustafa” şeklinde okumuş olmalıdır.

Eserin 1b varağının başında,

Kaşîde-i maşnu'-ı Türki

Risâletün 'acîbetun fi hâ kaşîdetun fî medhi Muhammed Hân bin Murâd Hân tâbe şerâhumâ ve hiye muşanna'tun be-şanâyi' eş-şi'ri Türkiyye

yazmaktadır (Cemâlî, t.y.B). Yine aynı sayfada çift sıra yaldızlı madalyon içinde 7 satırlık şu metin bulunmaktadır (Cemâlî, t.y.B):

Bu kitâb-ı âfitâb-tâb ve hitâb-ı müste'tâb-bâb merhûm Hudâvendigâr tâbe şerâhu hazreti-çün inşâ olınmışdı şimdi Sulţân-ı şâhib-'atıyye halledehu saltanatuhu hazretlerine 'arz-ı 'ale't-ţarîkı'l-hediyyedür ki devleti ebediyye vü sa'âdeti sermediyye ola bi-hürmeti'l-merâtibi'l-aliyyeti'l-Muhammediyye.

Eserin, Cambridge nüshasında yer alan kâtibe not, bu nüshada yer almaz. Yazma, iki sayfalık Arapça bir bölümün ardından ana bölümle devam eder. Nüsha, tam bir nüshadır.

SONUÇ

Cemâlî, döneminin dikkat çeken şairlerinden biridir. Özellikle *Risâletü'l-'acîbe'si*, devrinde kaleme alınmış diğer eserlerden farklıdır. O, bu eserde, Fatih Sultan Mehmed için klasik bir kaside kaleme almaktansa, içinde pek çok sanatlı ara beytin yer aldığı yeni bir kaside yazmayı tercih etmiştir. Ara beyitler, ana metinde geçen kelimelerin belirlenmiş seçili harflerinden alınarak meydana getirilmiştir. Böylelikle o, Türkçe beyitlerden Farsça ve Farsça beyitlerden de Arapça beyitler dahi çıkarmıştır. Ara beyitlerde edebî sanatlar ve vezinlerle pek çok oyunlar yapmış ve bunları beyitlerin yanına yazdığı notlarda bizzat kendisi açıklamıştır. Eser, özgünlüğü açısından da edebiyat tarihimiz açısından önem arz etmektedir.

Bu yazıda *Risâletü'l-'acîbe* hakkında bilgi verilmeye çalışılmış, ayrıca eserin, kütüphane kataloğuna yanlış kaydedildiği için şimdiye kadar bilinmeyen yeni bir nüshası tanıtılmıştır. Bu nüsha, Dublin'de bulunan Chester Beatty Kütüphanesi'nde 405 numara ile kayıtlıdır. Giriş kısmındaki bazı kısımlar hariç, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüsha ile beyit sayısı ve şekil özellikleri açısından benzerlik arz eder. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki nüsha ile karşılaştırıldığında ise, Dublin nüshasının hem bütünüyle hareketli hem de eksiksiz bir nüsha olması sebebiyle daha sağlam olduğu görülmektedir. Uzun süredir üzerinde çalıştığımız *Risâletü'l-'acîbe'nin* eldeki bütün nüshalarının karşılaştırılmasıyla ortaya çıkarılan tam metni, geniş bir inceleme kısmı ile tarafımızdan kitap olarak yayıma hazırlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Namık (2017). *Riyazü's-suarâ Riyâzî Muhammed Efendi*. Ankara: KBY. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0> (Erişim tarihi 7.3.2020)
- Ahmed Tevhid (1328/1910). "Selçuk Hatun Sultan", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, III/15, 957-961.
- Akbayar, Nuri (1996). *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî*, C. 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Browne, Edward G. (1900). *A Hand-List of the Muhammadan Manuscripts, including all those written in the Arabic character, preserved in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge.
- Canım, Rıdvan (2000). *Latîfî Tezkiretü's-su'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ*, Ankara: AKMB.
- Cemâlî (t.y. A). *Poem by Amin in Praise of Muhammad II*, Chester Beatty Kütüphanesi No: 405.
- Cemâlî (t.y. B). *Risâle-i Acîbe*, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi No: L1.5.28.
- Cığa, Özkan (2020). Deneysel Edebiyat Yönüyle Müstakil Bir Şiir Risalesi: Cemâlî'nin (Bâyezid) Er-Risâletü'l-'Acîbe Fi's-Sanâyi' Ve'l-Bedâyi' Adlı Eseri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 431-480.
- Derdiyok, Çetin (1988). *Cemâlî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Derdiyok, Çetin (1994). *Cemâlî Hayatı Eserleri ve Dîvânı*, (Sources of Oriental Languages and Literatures 21), Boston: Harvard University.
- Derdiyok, Çetin (1998). *Cemâlî Miftâhü'l-ferec (Tenkitli Metin)*, Adana: Türkoloji Araştırmaları.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet (1935). *Türk Şairleri*, C. III, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Erimer, Kayahan (1974). Gün Işığına Çıkan Değerli Bir Eser, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 21-22 (1973-1974), 265-281.
- Gibb, E.J. Wilkinson (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi*, C. I-II, Çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hammer-Purgstall, Joseph (1836). *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, C. I, Pesth: C.A. Hartleben.
- Hıfzı Tefvik; Hammamizade İhsan ve Hasan Âli (1926). *Türk Edebiyatı Numuneleri*, İstanbul: Milli Matbaa.
- Horata, Osman (1990). *Cemâlî Hüma vü Hümayûn (Gülşen-i Uşşâk)*, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Horata, Osman (1991). "XV. Yy. Şairlerinden Cemâlî'nin Hayatı ve Eserleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1-2), 51-83.

Horata, Osman (2016). *Cemâlî Hümâ vü Hümâyûn Analysis-Critical Text-Facsimile*. Cambridge. Mass: Harvard University, Department of Near Eastern Languages and Civilizations. *Part I Analysis-Facsimile*. V+426 p.; *Part II Critical Text*, (2017), XXIII+325 pp.)

İpekten, Haluk; Kut, Günay; İsen, Mustafa; Ayan, Hüseyin; Karabey, Turgut (2017). *Heşt Bihişt Sehî Beg*, Ankara: KBY.

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0&_tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&crefer=1373634D350417A921056CA31AB52B271CE3C8A0D41B723ED87DC451481F7D13 (Erişim tarihi: 7.3.2020)

İsen, Mustafa (1994). *Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: AKMB.

Kayabaşı, Bekir (1997). *Kâf-zâde Fâizî'nin Zübdetü'l-eşâr'ı*, Doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Köprülü, Fuad (1928). *Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri*, İstanbul: Devlet Matbaası.

Köprülü, Fuad (1933). "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış: XV. Asır", *Yeni Türk Mecmuası*, 5, 375-394.

Kut, Günay (1993). "Cemâlî", *DİA*, 7, 316-317.

Kut, Günay & Bayraktar, Nimet (1984). *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Minorsky, Vladimir (1958). *The Chester Beatty Library A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, Dublin: Hodges Figgis & Co. Ltd.

Timurtaş (Demirtaş), Faruk K. (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemâlî ve Eserleri", *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4 (3), 189-213.

Timurtaş, Faruk K. (1980). *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Toprak, Mehmet Sait (2006). "Cemâlî İshâk b. Mehmed el-Karamânî: Hayatı ve Eserleri", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 127-160.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1932). *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası: İstanbul.

Yavuz, A. Fikri & Özen, İsmail (1972). *Bursalı Mehmed Tahir Bey Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Yayıncılık Matbaası.

Yıldırım, Fatih (2009). *Mehmet Nâil Tuman ve Tufhe-i Nâilî'si*. Yüksek Lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Yıldız, Osman (1993). *Cemâlî-i Karamanî, Miftâhu'l-ferec (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini) I-IV*, Doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Yıldız, Osman (1996). "Cemâlî-i Karamanî ve Miftâhü'l-ferec'î", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 271-292.

Risâle-i 'Acîbe'nin Dublin nüshasının 3b-4a sayfaları.

